

MINISTRI KÄSKKIRI

Tallinn

23.07.2020 nr 118

Viljandi Vana kalmistu kultuurimälestiseks tunnistamine

Käskkiri antakse muinsuskaitseaduse § 19 lõike 1 alusel:

1. Tunnistan kultuurimälestiseks mälestise liigiga ajaloomälestis Viljandi Vana kalmistu (Viljandi maakond, Viljandi linn, Vana kalmistu 1 KÜ 89714:002:0035, Vana kalmistu 2 KÜ 89714:002:0026, Vana kalmistu 3 KÜ 89714:002:0032, Vana kalmistu 4 KÜ 89714:002:0038, Vana kalmistu 5 KÜ 89714:002:0027, Saksa sõjaväekalmistu KÜ 89701:001:0611, Kalmu tn 6 KÜ 89701:001:0364).

2. Kehtestan mälestise piiri vastavalt kaardile käskkirja lisa 1.

3. Muinsuskaitseameti tööde tegemise luba ei ole nõutav hauaplatsi haljastustöödeks ning hauaplatsile uute hauarajatiste (hauatähis, hauaplatsi piire) paigaldamiseks.

4. Muinsuskaitseametil kanda mälestise andmed kultuurimälestiste registrisse ja Maa-ameti kaardile ning teha käskkiri menetlusosalistele teatavaks.

Käskkirja on võimalik vaidlustada 30 päeva jooksul käskkirja avalikult teatavaks tegemisest Riigi Teatajas, esitades kaebuse halduskohtusse halduskohtumenetluse seadustikus sätestatud korras.

Kultuurimälestiseks tunnistamise asjaolud ja menetluse läbiviimine

Viljandi Vana kalmistu asub Viljandi linnas Vaksali tn, Riia mnt, Kalmu tn, Reinu tee ja Ugala teatri vahelisel alal. Kalmistu koosneb seitsmest maaüksusest, millest kolme omanik on Viljandi linn, kolme omanik EELK Viljandi Pauluse Kogudus, ning reformimata riigimaast, mille valitseja on Maa-amet. Tegemist on liitkalmistuga, kus on kõrvuti erinevate koguduste kalmistud ja sõdades langenute matmispaigad. Kalmistu on ka tänapäeval matmispaigana kasutusel.

Viljandi Vana kalmistu on asutatud kihelkonnakalmistuna 1773. aastal. Maa eraldati kalmistule Riia maantee äärde Viljandi mõisa maast. Kabel valmis 1775. aastal. Kalmistut laiendati teadaolevalt esimest korda 1813.

1860. aastal jagati Viljandi rahvarohke luterlik kogudus Viljandi linnakoguduseks ehk Jaani koguduseks (sai kalmistust ühe kolmandiku, KÜ Vana kalmistu 4 alal) ja Viljandi maakoguduseks ehk Pauluse koguduseks (sai kalmistust kaks kolmandikku, KÜ Vana kalmistu 2 alal). Luterlike koguduste kalmistuala laiendati etapiti ka järgnevatel aegadel.

1846. aastal asutati Vaksali tn ja Riia mnt nurgal asuvalle maale (KÜ Vana kalmistu 1) Viljandi õigeusu koguduse liikmete matmiseks õigeusu kalmistu.

1915 eraldati kalmistu edelanurgas Riia mnt ääres maatükk (KÜ Kalmu tn 6) I maailmasõjas langenute matmiseks, mida tänapäeval tuntakse Garnisoni kalmistuna. Sinna on maetud I maailmasõja ajal vene sõjaväelasi ning Eesti Vabariigi ajal Viljandis aega teeninud sõjaväelasi. Matmisala kujundati ümber Roman Haavamäe kavandi alusel aastatel 1939–1940. Matmispaik korrastati 1994.

Vabadussõja ajal rajati kalmistu idaossa (KÜ Vana kalmistu 4 alale) Vabadussõjas hukkunute matmispaik, kuhu on maetud 42 langenut. 1933. aastal kujundati matmisala Roman Haavamäe kavandi alusel ümber ning püstitati uus mälestussammas. Matmispaik korrastati ja mälestussammas taasavati 1991.

1941. aastal II maailmasõja ajal rajati Viljandi kalmistu kaguossa saksa sõjaväelaste kalmistu, kuhu on maetud ligi 700 langenut. Saksa sõjaväelaste kalmistu rekonstrueeriti Saksa Sõjahaudade Hoolde Rahvaliidu eestvedamisel 1993.

Viljandi Vana kalmistu mälestiseks tunnistamise ettepaneku tegi Viljandi linna elanik J. M. 2017. aastal. Kalmistu kultuuriväärtuse hindamiseks tellis Muinsuskaitseamet ekspertiisi, mille koostas Janis Tobreluts 2018. aastal.

Ekspertiisi põhjal teavitas Muinsuskaitseamet 07.06.2019 maaüksuste omanikke ja valitsejat tehtud ettepanekust ning küsis arvamust kalmistu mälestiseks tunnistamise kohta.

08.07.2019 vastas Viljandi Linnavalitsus, et mälestise piiride määramisel ei ole otstarbekas mälestise koosseisu arvata Vana-Vaksali tänava maa-alal (KÜ 89714:002:0036) asuvat avalikku parklat.

Muinsuskaitseamet asus 08.08.2019 vastuskirjas seisukohale, et arvestades asjaolusid, et ala on nüüdseks oma ajaloolise välimuse ja otstarbe kaotanud, on kasutusel avaliku autoparklana ning et kalmistuga seotud kultuuriväärtuslike elemente ei ole antud kohal säilinud, arvestab Muinsuskaitseamet mälestiseks tunnistamise edasises menetluses esitatud ettepanekuga. EELK Viljandi Pauluse Kogudus ja Maa-amet arvamusi ei esitanud.

01.04.2020 tutvustas Muinsuskaitseamet Viljandi Vana kalmistu mälestiseks tunnistamise õigusakti eelnõud maaüksuste omanikele ja valitsejale. EELK Viljandi Pauluse Kogudus vastas, et Viljandi Vana kalmistu on väärt ajaloomälestiseks tunnistamist. Viljandi Linnavalitsus andis teada, et täiendav arvamus puudub. Maa-amet arvamust ei esitanud.

Vastavus riikliku kaitse eeldusele ja mälestiseks tunnistamise põhjendus

Muinsuskaitseaduse § 10 lõike 1 kohaselt on riikliku kaitse alla võtmise eelduseks, et kultuuriväärtusega asi või maa-ala esindab Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa, millel on teaduslik, ajalooline, kunstiline või muu kultuuriväärtus. Riikliku kaitse eelduse hindamisel lähtutakse kultuuriministri 15.05.2019 määruses nr 23 „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“ sätestatud kriteeriumitest.

Viljandi Vana kalmistu mälestiseks tunnistamisel on hinnatud selle vastavust üldistele kriteeriumitele ja ajaloomälestise kriteeriumile „seos kalmistukultuuri arenguga“.

Vastavus üldistele kriteeriumitele:

1) *olulisus* – 1773. aastal asutatud Viljandi Vana kalmistu on Eesti üks väärtuslikumaid ja esinduslikumaid ajaloolisi kalmistuid ning on oma tähenduselt võrreldav Tallinna Siselinna kalmistu, Tallinna Rahumäe kalmistu, Tallinna Metsakalmistu, Tartu Raadi kalmistu, Kudjape kalmistu, Pärnu Alevi kalmistu ja Haapsalu vana kalmistuga. Viljandi Vana kalmistu tõuseb esile kõrge kunstiväärtusega hauarajatiste arvukuse poolest. Tähelepanuväärse osa kalmistul säilinud hauatähistest on valmistanud Viljandi kivitöömeistrid. Kalmistul kajastuvad 20. sajandil toimunud ajaloo- ja kunstiprotsessid ja seosed Vabadussõja ning I ja II maailmasõjaga: seal paikneb Vabadussõjas hukkunute matmispaik mälestussambaga, II maailmasõjas hukkunud saksa sõjaväelaste kalmistu ning Viljandi Garnisoni kalmistu. Kalmistule on maetud palju olulisi haridus-, kultuuri-, majandus-, teadus- ja riigitegelasi. Sinna on maetud Eesti Vabariigi esimene riigisekretär Theodor Aleksander Käärik, kirjanik ja poliitik Jaan Lattik, kunstnikud Franz Burchard Dörbeck, Gustav Mootse, Villem Ormisson, helilooja Friedrich Kuhlbars, luuletaja ja raamatukaupmees Andres Rennit, kirjanikud Vello Lattik ja Rudolf Rimmel, näitlejad Hilda Marie Gleser ja Ida Urbel, arst Mats Nõges, fotograaf Jaan Riet jpt.

2) *selektiivsus* – Eestis on kultuurimälestiseks tunnistatud 428 ajaloolist kihelkonnakalmistut, kirikuaeda ja perekonnakalmistut (mõisa- ja talukalmistud), mis kannavad endas nii kalmistukultuuri ajalugu kui ka lahkunud inimeste mälestust. Kalmistud ja kirikuaiad kajastavad kalmistukultuuri paikkondlikke eripärasid, kandes endas teavet lahkunute mälestuse jäädvustamise tavadest eri ajalooajalooperioodidel ning eri paikkondades, raid- ja sepakunsti arengutest ning kohalike meistrite käsitööoskustest. Viljandi linnas on kokku viis ajaloolist kalmistut: lisaks Vanale kalmistule Hiie ja Toome kalmistud (20. saj algus), Pauluse koguduse kalmistu (19. saj lõpp) ning Viljandi Metsakalmistu (1943). Hetkel ei ole neist ühtegi mälestiseks tunnistatud. Viljandi Vana kalmistu eristub neist kõrge kunstiväärtusega hauarajatiste rohkuse ning kalmistule maetud nii Eesti kui ka Viljandi aja- ja kultuuriloos olulist rolli mänginud isikute haudade poolest, olles ühtlasi Eesti üheks esinduslikumaks kalmistukultuuri näiteks.

3) *originaalsubstantsi säilivus* – kalmistul on säilinud ajaloolised hauakabelid, hauatähised ja -piirded, haljastuselemendid, piirdeaiad ja väravad ning teedevõrk.

4) *tehniline seisukord* – kalmistu on kasutuses ning hooldatud, selle säilimine on igapäevase kasutusega tagatud.

Vastavus ajaloomälestise kriteeriumile „seos kalmistukultuuri arenguga“:

Viljandi Vana kalmistu puhul on tegemist ilmeka näitega kalmistukultuuri arengust 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi lõpuni. Säilinud on kalmistule iseloomulikud ajaloolised rajatised: kabel (1775), väravad, piirdemüür ja haljastuselemendid ning rikkalikult kõrge kunstiväärtusega hauatähised ja -piirded, samuti perekonnakabelid. Kalmistul on säilinud hulgaliselt Viljandi kivitöömeistrite Hans Kivistiku ja W. Wiiki valmistatud kõrge kunstiväärtusega hauatähiseid, neli skulptor August Weizenbergi ja kaks skulptor Anton Starkopfi valmistatud hauaskulptuuri. Aastatel 1998–2000 inventeeriti Muinsuskaitseameti eestvõttel kalmistu hauarajatise ning kõrge kunstiväärtusega omistati neist 135-le. Kunstimälestiseks on tunnistatud August Weizenbergi skulptuur „Naine ankruga“ (1908) koos hauaplatsi ümbritseva erakordselt rikkaliku dekooriga rauast piirdeaiaga (kultuurimälestiste registri nr 19984) Hans Sassi haul ja skulptuur „Rahuingel“ (1908) koos piirdeaiaga (registri nr 19985) perekond Kolgi hauaplatsil. Kunstimälestis on ka algselt kalmistul Sophie Rosenbergi haul asunud Weizenbergi skulptuur „Lootus“, mis asub alates 2006. aastast Viljandi Jaani kirikus (registri nr 19983; kalmistul asub koopias).

Eeltoodule tuginedes esindab Viljandi Vana kalmistu Eesti ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa ning vastab riikliku kaitse eeldusele.

Mälestiseks tunnistamisel on kaalutud riikliku kaitse kehtestamise vajalikkust. Vastavalt kalmistuseaduse § 8 lõikele 4 ei ole lubatud kalmistu kasutusotstarve muutmine juhul, kui see on tunnistatud kultuurimälestiseks. Seega tagab mälestiseks tunnistamine kalmistu ajaloolise miljöö (kabelid, hauarajatised, haljastuselemendid, teedevõrk) säilimise. Linna üldplaneeringu järgi on Viljandi Vana kalmistu maakasutuse juhtotstarbeks kavandatud kalmistute maa. Kuna

üldplaneeringud võivad ajas muutuda, on sobivaim meede püsiva kaitse tagamiseks tunnistada kalmistu mälestiseks. Mälestiseks tunnistamine ei piira kalmistu senist kasutusviisi (kasutamist matmispaigana).

Muinsuskaitseamet on kaasanud maaomanikud menetlusse ja nende ettepanekutega arvestanud. Menetluse tulemusena on jõutud järeldusele, et kalmistu mälestiseks tunnistamine on põhjendatud.

Mälestise piir

Kalmistu on maa-alaline objekt, mille puhul on muinsuskaitseaduse § 19 lõike 2 punkti 1 kohaselt vajalik kehtestada selle piir.

Kalmistu piiri sisse on haaratud maa-alal asuvad erinevad ajaloolised kalmistud. Piirist on välja jäetud Vana-Vaksali tänava ja Reinu tee äärsed parkla-alad. Vana-Vaksali tänava äärse parkla-ala puhul on tegemist ajalooliselt kalmistu juurde kuulunud alaga, kus paiknesid omal ajal hobuste lasipuud, kuid see ala on nüüdseks oma ajaloolise väärtuse ja otstarbe kaotanud ning kasutusel avaliku parklana, kalmistuga seotud kultuuriväärtuslikke elemente ei ole säilinud. Reinu tee äärse parkla-ala puhul ei ole tegemist ajaloolise parkimisalaga.

Muinsuskaitseaduse § 14 lõike 1 kohaselt võib kinnismälestise kaitseks kehtestada kaitsevööndi, kaaludes selle vajalikkust ja ulatust kaitsevööndi eesmärkidest lähtudes. Viljandi Vanale kalmistule kaitsevööndit ei kehtestata. Mälestise säilimine sobivas ja toetavas keskkonnas on tagatud kaitsevööndit kehtestamata, sest Viljandi Vana kalmistu piirneb põhja, lääne, lõuna ja edela suunalt vahetult tänavatega ning ida suunalt ehitismälestisega Ugala teater (registri nr 30246), millele on kehtestatud kaitsevöönd, mis ulatub kalmistu idapiirini. Kalmistuga seotud kultuuriväärtuslikke objekte ja elemente väljaspool kalmistuala ei asu. Kalmistu on vaadeldav ümbritsevatelt tänavatelt, kalmistult avanevad omakorda algupärased vaated ümbritsevatele tänavatele ning ida küljelt Ugala teatrile ja Valuojaale. Kalmistu vaadeldavuse ning kalmistult avanevate algupäraste vaadete säilimine on tagatud kaitsevööndit kehtestamata.

Leevendused

Muinsuskaitseaduse § 52 lõike 1 kohaselt on kinnismälestise ehitusprojekti või tegevuskava alusel konserveerimiseks, restaureerimiseks ja ehitamiseks ning mälestise ilme muutmiseks nõutav tööde tegemise luba. Lõike 3 punktide 1 ja 2 kohaselt on kalmistul nõutav tööde tegemise luba kõrghaljastuse rajamiseks, raie-, kaeve- ja muudeks pinnase teisaldamise või juurdeveoga seotud töödeks ning haljastustöödeks. Lõike 7 punkti 2 kohaselt ei ole tööde tegemise luba nõutav ajaloomälestisest kalmistul haua kaevamisel.

Kalmistute kasutamist Viljandi linnas reguleerib kalmistuseaduse § 7 lõike 1 alusel kehtestatud Viljandi Linnavolikogu 23.04.2015 määrus nr 53 „Viljandi linna kalmistute kasutamise eeskiri“, mille § 11 lõike 1 kohaselt tuleb hauaplatsi kujundamisel järgida kalmistu planeeringut ja kalmistul väljakujunenud kujunduspõhimõtteid. Kasutada võib madalhaljastust, mille kasvukõrgus ei ületa 1 meetrit. Istutada ei ole lubatud puid ning poolkõrge- ja kõrgekasvulisi põõsaid. Lõike 4 kohaselt tuleb hauaplatsi piirde või piirdeaia paigaldamine, eemaldamine või ümberpaigutamine kooskõlastada kalmistu haldajaga.

Arvestades „Viljandi linna kalmistute kasutamise eeskirja“ § 11 lõikeid 1 ja 4 on asjakohane teha leevendus, et Muinsuskaitseameti tööde tegemise luba ei ole nõutav hauaplatsi haljastustöödeks ning hauaplatsile uute haurajatiste paigaldamiseks (haurajatiste hulka loetakse nii hauaplatsi piirded kui ka hauatähised).

Muudest muinsuskaitseadusega sätestatud tööde tegemise loakohustusest leevenduste tegemine ei ole asjakohane, sest nii konserveerimine, restaureerimine kui ka ehitamine mõjutavad otseselt mälestise säilimist.

(allkirjastatud digitaalselt)

Tõnis Lukas